

от Хмельничины до мировой войны. – Одесса: Государственное издательство Украины, 1922. – Ч. 1. – 222 с.

20. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 447 с.

21. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / [упоряд. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко]. – К.-Львів, 2004. – 1088 с.

22. Чернігівська переписна книга 1666 року / Упор. та вступ Ігор Ситий, Сергій Горобець. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2013. – 248 с.

23. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. – 3-тє вид., випр. і доповн. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 616 с.

24. Эйнгорн В. О малороссийских переписных книгах 1666 г. – М.: Университетская типография, 1895. – 12 с.

25. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. I. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством. – М.: Университетская типография, 1899. – 1104 с.

26. Яковлева Т.Г. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 644 с.

о. Юрій Мицик (Київ)

Андрусівське перемир'я 1667-го року очима польського хроніста Миколая Ємьоловського

Польський шляхтич Миколай Ємьоловський (Jemiołowski) (бл. 1620 - бл. 1693), «зем'янин» герба Порий Белзького воєводства, служив «товаришем» легкої кінної хоругви, брав участь у каральних експедиціях в Україні середини XVII ст., зокрема у битвах під Берестечко 1651 р. та під Чудновим 1660 р. Ім'я Ємьоловського зустрічається і в судових справах. Після одного зі збройних конфліктів з сусідами-шляхтичами Ємьоловський був банітований, що однак не завадило йому після відречення короля Яна Казимира стати збирачем податків на військові потреби у Белзькій землі.

В 1689-1691 рр. Ємьоловський створив свої мемуари [1], в яких велика увага приділялася Національно-визвольній війні українського народу 1648-1658 рр. (понад половина всього обсягу мемуарів). Далі

йде виклад подій другої половини XVII ст. (до 1680 р.) переважно військово-політичної історії.

Ємьоловський був типовим представником польсько-шляхетської історіографії з її ворожим ставленням до національно-визвольної боротьби українського народу, його державотворчої діяльності. Невипадково він активно використав при написанні своєї праці хроніку офіційного королівського історіографа Веспазіяна Коховського. Це наклало негативний відбиток на достовірність мемуарів. Якщо додати, що мемуари створювалися через 20-30 років після описуваних в них подій, тоді зрозуміло чому в них так багато помилок. Щоправда події з кінця 60-х років XVII ст. інколи писалися майже одночасно з подіями, але видно далася взнаки його відірваність від центрів політичного життя. Все ж цінність мемуарів Ємьоловського полягає в оригінальних відомостях, які розкидані по всьому тексту, його особистих враженнях.

Вболіваючи над занепадом Речі Посполитої (не розуміючи, що він був викликаний в першу чергу нерозв'язаністю національного питання), Ємьоловський вітав найменші ознаки миру, який би поклав кінець кривавим війнам, котрі точилися майже безперервно з 1648 р. Зорю майбутнього миру Ємьоловський вбачав у Андрусівському перемир'ї, але вже наступній рік приніс йому розчарування. Подальші роки принесли ще більше ослаблення Речі Посполитої, а мир настав тільки з поразкою Швеції у Північній війні. Та криза держави не припинилася, що в значній мірі призвело до розділів Речі Посполитої 1772, 1793 та 1795 рр. Але це вже відбулося по смерті мемуариста.

Невеликі фрагменти спогадів, що стосуються Андрусівського перемир'я, наводяться нижче в перекладі з польської. Вони подають зміст мирної угоди, як її бачив популярно кажучи середньостатистичний польський шляхтич. У цьому відношенні мемуари дуже програють українському літописцю Самійлу Величку, який повністю навів розлогий текст угоди [2]. Допущені деякі помилки при переказі Андрусівської угоди. Так, Полоцьк (в рукописі навіть написано чомусь «Псков») залишався у складі Речі Посполитої, а не передавався Московії. Наплутав Ємьоловський і в питанні про гроші. Тим не менш, відповідні фрагменти мемуарів варті уваги і сподіваємося, що вони придадуться майбутнім дослідникам.

Джерела та література

1. Детальніше про мемуари Ємьоловського див.: Мыщык Ю.А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 г. – Днепропетровск, 1985. – С. 28-31. Нами використано академічне видання мемуарів, здійснене у 2000 р. Яном Дзенгелевським: Jemiołowski M. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648-1679). – Warszawa, 2000. – С. 374-375, 378.

2. Тексту Андрусівського перемир'я у Величка присвячено цілий розділ 8 і охоплює понад 17 сторінок великого формату: Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 2. – С. 52-69.

* * *

“[...] 1667 рік[...] І це треба визнати, що після заспокоєння цієї ж підгаєцької трансакції гетьманом і маршалком Собеським Річ Посполита потроху почала приходити до тями, бо і львівська комісія обдумала заплату війську згідно можливості, і жовнірські виступи були трохи приборкані Собеським. Ба і з Москви комісарами посланими Річчю Посполитою з минулого сейму був обумовлений договір, щоб вони [московити – Ю. М.] всім Задніпрям і Смоленськом задовільнялися, а не претендували на Литву і на Білу Русь. А Київ повернути через три роки з тим, щоб його поляки добре укріпили і він щоб не дістався комусь іншому через польське недбальство та не пішов йому на користь. Отож взагалі (ми), що хотіли, виторгували. Псков (має бути Полоцьк – вид.) на користь, однак Мстислав, Орша та інші міста коло Березини повернулися до Литви. Як це все сталося і цей мільйон вони, що три роки ніби за оренду Задніпря, оддавали аж до 1686 р., які (гроші) частково йшли тамтешнім жителям, частково – розтринькувалися. Так з Божої милості з усіх сторін у Польщі мир потроху став розвиднюватися [...].

(далі йдеться про відставку Яна Казимира у 1668 р. і погіршення ситуації в Речі Посполитій – Ю. М.) Андрусівський договір з Москвою апробували і комісари для відібрання Києва були призначені, навіть і 4 податки на оборону Києва (відібравши його від Москви) ухвалили.

Але й ці побори не були видані, й комісари вважають із соромом мусили виїхати з Києва, коли їх Москва з цим зустріла, що ви Київ хочете відбирати, а війська, щоб його обороняти, не маєте, то даремно ви його у нас домагаєтесь, бо ми його вам утримати можемо, а ви його самі ні утримаєте і нас не визволите. Взагалі була гідна декларація сейму ко-

місарам: про Київ в Польщі менше дбали, ніж про майбутню елекцію короля і кожен мислив згідно зі своєю інтенцією [...]”.

(*Jemiołowski M. Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648-1679). – Warszawa, 2000. – С. 374-375, 37).*)

Тарас Чухліб (Київ)

Поняття «Україна», «українські козаки», «український народ» в положеннях Андрусівського перемир'я та міжнародній офіційній документації 1667-го року

Революційний процес політичного утвердження на теренах східних воєводств Речі Посполитої нової держави несподівано спричинив до цікавих свідомісних та мовних явищ, зокрема великих трансформацій у сприйнятті назви «Україна» правителями Війська Запорозького – гетьманами. Протягом 50-х – 60-х років XVII ст. вони поступово починала усвідомлювали це означення як узагальнений ідеальний образ підвладної їм країни. Стрімкі й несподівані політичні та соціальні перетворення також вплинули на словотворчі процеси у староукраїнській («руській») мові, в т. ч. започаткували виникнення оригінальних лексичних понятійних конструкцій, які наповнювалися відповідною семантикою новопосталого державного утворення.

Під впливом мовної практики офіційних структур Речі Посполитої починають використовуватися гетьманами Війська Запорозького у межах певного протиставлення означенням «Русь» та «Руський». Це було спричинене багатьма обставинами: по-перше, для королівського уряду став неактуальний Гадяцький проект та утворення Великого князівства Руського, а тому в коронній канцелярії головно почало вживатися означення «Українний/Український» замість «Руський», що вдало було використано козацькими канцеляристами; по-друге, політична залежність частини Війська Запорозького від московського царя викликала процес широкого уживання офіційними структурами Москви та промосковського Чигиринського політоніму як «Мала Русь/Мала Росія» у відповідь на що Варшава й пропольські гетьманські уряди розпочинають «війну понять» та з огляду на це переважно використовують щодо під-